

FELSEFENİN TEMEL DİSİPLİNİ: ONTOLOJİ

Uluğ NUTKU*

ÖZET

Günümüzde felsefe çalışmalarında temel disiplin sorunu üzerinde durulmaması, akımların çokluğunun neden olduğu bir keyfîlik görünümündedir. Parçalı çalışmalar, birer ayrıntı çalışması olarak önemlidir, fakat bunlar kendi başlarına, dağınık konular olarak bırakılırsa, bütünsel kavrayışlara ulaşamaz. Felsefenin, başlangıçlarından günümüze kadar çok çeşitli şekillerde tanımlanması, onu kanaatler düzeyine indirmez. Önemli olan, çeşitlilikte birliği gösterecek bir temel üzerinde durmaktır. Bu temeli ancak ontoloji sağlayabilir, çünkü disiplinlerin sorun öbeklerine yönelen temel soru daima varlık dayanaklarını araştırma doğrultusundadır, -bilginin, inancın, değerlerin, sanatın vd. Tanımlar birbirinden ne kadar uzak görünseler de, hatta ontolojiyi unutup bilgi teorisini, dil teorisini, kavram çözümlemesini öne çıkarsalar da, sonunda ontolojiye dayandırılabilirler. Örneği, Wittgenstein'in, Moore'un felsefe anlayışları hayattan, eylemden uzak görünürler. Aslında onlar felsefenin özüne uygundurlar, kaba saba, gelip geçici eylem reçeteleri değildirler. Ontolojinin bugünkü görevi, insanlığın geleceğini genelliğinde güncel, güncelliğinde genel düşüncelerle hazırlamaktır.

Anahtar Sözcükler: ontoloji, varlık, bilgi, değer

* * *

Konuşmamın başlığı belki çoğu kimseye aşırı bir iddia, kimilerine gereksiz bir iddia, kimilerine eski bir iddianın tekrarı, kimilerine de bir izm'e tutunma gibi görünebilir. Birinciler felsefenin dağınık işlerinden hoşlanan ve sorunların kenarında dolaşanlar; ikinciler böyle bir sorunu hiç edinmemiş olanlar; üçüncüler felsefe tarihinin eskilerin yeni biçimlerde geniş getirilmesi olduğu zehabına kapılanlar; dördüncüler de "izm" kalıplarıyla düşünmeyi huy edinmiş olanlardır. Hepsinin ortak yanı, bulanık suda balık avlamayı felsefî düşüncenin çoğulcu özgürlüğü sanmaları; felsefenin bir bilgi türü, hem de ilerleyen bir bilgi türü olduğunu anlamamalarıdır. Onlara göre felsefe çağdan çağa, toplumdan topluma, filozoftan filozofa değişen kanaatlerin, görüş açılarının, hareket noktalarının ortaya çıktığı bir alandır. Bu durumda önceki filozofların sonrakilerle, sonrakilerin daha sonrakilerle karşılaştırılmaları, ya da bu bile fazla görülürse, her filozofun aslında ne kastettiği iş edinilir. Böylece "filozoflar neyi bildiler, neyi bilgi sandılar?" sorusu boşta kalır. Felsefî bilginin neliği sorusu dışlanınca herşey söylenebilir; düşünceler arasında bağıntılar, düşünceler

□ Profesör Dr., Emekli Öğretim Üyesi.

tanınmayacak hale getirilinceye kadar gevşetilir, rastgele kurulur; şimdiden geçmişe doğru bir suçlamalar zinciri bile kurulabilir. Örneği, 20. yüzyıldaki azgın siyasal aklın sorumlusu olarak Yeniçağın Aydınlanma akımı suçlanır. Aydınlanmanın geçmişinde de Grek felsefesinin “akıl” kavramını merkeze koymuş olması bir yanılığın olarak görülür ve hepsi suçlanır. Kendilerini son ve en üstün, en bilgili kuşak sayanlar -*epigones*- suçlanmamak için geçmişi suçlayacaklardır.

Felsefeye ve onun ilk disiplinlerinden olan ontolojiye böyle bakışlar onun yapısında ve doğrultusunda hiçbir şey değiştirmez; sadece üstünü örter. Bunlar revaçtaki Amerikanca terimle sadece birer “approach”/yaklaşımdır. Bir felsefe disiplininin sorun alanı “approach”larla anlaşılacak gibi, seçilen bir hareket noktasıyla da anlaşılabilir. Bir hareket noktasından yola çıkılır, fakat araştırma yol aldıkça karşılaşılan fenomenler ve çözümlemedeki güçlükler, hareket noktasından uzaklaşmayı, hatta vazgeçmeyi gerektirebilir. Bu durumda hareket noktasına ille de tutunarak akıl yürütmeler bir çember içinde dönüp durmaktan ileri gitmez, izm’lere saplanır. Oysa varılacak yer, çıkış yerleri çeşitli olsa da, aynıdır: felsefi bilgi.

Başlangıçtaki güçlük -yola koyulma güçlüğü- yol boyunca da vardır; üstelik varılan noktada da vardır. Bunu felsefenin, hiçbir bilimin kaldıramayacağı tanım çeşitliliği göstermektedir. Tanımları yan yana bırakmayıp -Kant’ın deyişiyle kanaatler oyununa, *philosophia*’yı *philodoxa*’ya çevirmeyip- hepsi felsefede birleştirilmek istenirse, bunu sağlayacak bir zeminin bulunması zorunlu olur. Perspektif çokluğunu parçalanma olarak değil, sorunlar örgüsünün bütünlüğü içinde ayrışmalar ve işlenişler olarak anlamak, temel disiplin sorununu ciddiye almaktır. Bütünlüğü göstermeyi üstlenen disiplin diğer disiplinlerin bir karmaşımı değil, taşıyıcısı olacaktır. Bilginin varlık dayanağı, değerlerin varlık dayanağı, dilin varlık dayanağı vb. ve her birinin gerek kendi içinde gerek birbirleriyle bağıntıları, öncelikli konulardır. Hem öngörüşler hem çıkarımlar bütünlüğe yönelik olacağından, bu uğraş, Nicolai Hartmann’ın belirttiği gibi, hem *philosophia prima* hem *philosophia ultima* özelliğindedir.

Burada ‘çağdaş’ yahut ‘yeni’ ontolojinin real ve ideal varlık, real varlığın tabakaları/sferleri, genel ve özel kategoriler, varlık tarzları (modaliteler) gibi konularına girmek gereksiz. Bazı düşünceler serpiştirmek sorunları canlı tutmak için yeterlidir. Ontolojinin neden temel disiplin olduğu sorusuna, daha önce denenmemiş ama yürünebilir olduğunu düşündüğüm bir patikadan girmek istiyorum. Konuşmamın başında uzakta tuttuğum felsefe tanımları içinden iki örnek seçerek yakına getirmeye ve tanım olmaktan çıkarmaya çalışacağım.

Wittgenstein, *Tractatus*’da (4.112 paragraf) şu tanımları verir: “Felsefe bir öğreti değil, bir etkinliktir.” Bu kitabı ilk ele alışında bir sayfasını rastgele açan bir felsefe-sever, ilkin bu cümleyi okursa, öğretisiz etkinliğin nasıl olabileceğini düşünecektir. Yazarı bir akım içine

yerleştirme isteğiyle onun *praxis felsefesi* yaptığını düşünecek, ama aynı zamanda irrationalistler arasına katacak ve bu duruma şaşıracaktır. Üstteki ve alttaki cümlelerde şunları da okuyacaktır: “Felsefenin amacı, düşünceleri mantıkça açıklığa kavuşturmaktır.” “Felsefenin sonucu ‘felsefi önermeler’ değildir, önermelerin açıklığa kavuşturulmasıdır.”

Bunlar daha da şaşırtıcıdır, çünkü düşünceleri, önermeleri sadece açıklığa kavuşturmakla insanlığa nasıl hizmet edilebilir, dünya iyiye doğru nasıl değiştirilebilir? Felsefe-sever sevgi tezahüründen kendini alıkoyabilirse, düşünceleri açıklığa kavuşturmanın toplumsal işlevini anlayabilir, -elbette ‘toplum’ kavramıyla bütün insanların toplumunun kastedildiğini bilmesi koşuluyla. Bulanık düşüncelerin insanları önyargılara nasıl saptadığına, önyargılarla ne bayraklar açıldığına tarih şahit. Ontoloji insan varlığı üzerine akıl yürütürken önermeleri, sırf tutarlılık bakımından değil, gerçeklik içerikleri bakımından da, tarihsel dile getirilişleri bakımından da ele alır; geniş bir zemin döşer. Felsefe tarihindeki hesaplaşmaları ve felsefi bilgiye katkıları da taşıyan bu zeminde, çağımızda analitik felsefe adıyla bilinen önerme çözümlemesi ile Sokrates’in düşünceleri açıklığa kavuşturmak için tanımları belirginleştirme ve Platon’un kavramın yapısını inceleme çabaları aynı doğrultuda buluşurlar. Düşüncenin açıklığa kavuşması aynı zamanda varlığın açıklığa kavuşmasıdır. Küçük bir hatırlatmaya izin verirseniz, Grekçe hakikat kavramı *-aletheia-* varolanlarda örtük kalmış olanı görünür kılma anlamını taşır.

İlk okuyuşta daha yadırganacak bir örnek George Edward Moore’un şu sözleridir: “Dünyanın yahut bilimlerin aklıma herhangi bir felsefe sorunu getirmiş olabileceğini hiç sanmıyorum. Aklıma felsefe sorunları getiren şeyler, dünya yahut bilimler üzerine başka filozofların söyledikleridir.” Bu felsefe anlayışına şöyle itirazlar olabilir: “Felsefenin güncellikle bağı, dolayısıyla toplumsal işlevini yok sayıyor. Konuşulmuşlar üzerine konuşmak, gelecek için yeni öneriler getirmez.” Felsefeye *heuristik*/yönlendirici işlev biçen bu tür itirazların dışına çıkıp ve yan tutmayıp şu somut soruyu kendime sorabilirim: Bombalanmakta olan bir şehirde yaşasam ve herkes gibi bir sığınağa inip beklesem, içinde bulunduğum bu tarihsel-toplumsal koşullu durum, insanların günün birinde hiç savaşmayacaklarına dair ya da savaşarak intihar edeceklerine dair oluşturduğum bir öngörüşü etkileyebilir mi? Bu iki seçenekten birinde karar kılmış olsam, bacağımanın yahut kolumun kopması hiçbir şey değiştirmez, çünkü zaten hem dünya tarihinin hem de kendi güncelliğimin etkisi altında bir karar vermişimdir. Bu soru güncellikten genelliğe açılan bir sorudur ve felsefenin özüne aittir. Moore bunu anladığı için, Birinci Dünya Savaşı esnasında cepheden bir ara gelip kendisini ziyaret eden ve “savaş sizi nasıl etkiledi?” diye soran öğrencisi edebiyatçı Strachey’e “neden etkilesin ki?” sorusuyla cevap vermiştir. Filozoflar üzerine konuşmak dünyayı kuşatan sorunlar üzerine konuşmaktır ve felsefeyle uğraşan bir kimse kendisini bundan

soyutlayamaz. Dünya üzerine konuşmuş filozoflar üzerine konuşmak, düşünce geleneğimizin sürdürülmesidir ve hiçbir zaman tekrardan ibaret kalmamıştır.*

Ontolojik bakış, varolanların çeşitlilikte birliğine bir *speculum*'dan, zirveden bakış değil, kuş bakışı spekulasyon değil, çeşitliliğin içinden geçen bütünleyici bir bakıştır. Felsefeyle uğraşan herkes bir uğrak seçmekte özgürdür. Kimisi, büyük söylemlerin despotik ve yıkıcı olduğu savıyla postmodern küçük söylemi yeğler; açıklamalar yerine betimlemeleri yeğler. Kimisi büyük işlerin ancak büyük söylemlerle başarılabilirliğini savlar. Kimisi, felsefe parça alanlarda çalışmadıkça, yüzeysel göz atışlarda kalacağını, güncelliğe hitap edemeyeceğini söyler. Bu tutum alışlar, ne kadar farklı olsalar da, Hegel'in kendi zamanına kadar gelen felsefeler için söylediğini, daha çok çeşitlilik gösteren günümüz felsefeleri için de söyleyebiliriz: "felsefe olmakta birleşirler."

Ontolojinin taşıyıcı olduğu savı mütevazidir. Disiplinlerin özgül sorunlarına müdahale etmeden onların varlık dayanaklarını gösterir. Örneği, bilgi teorisinde, insanın varolanların çeşitliliğini ve bağıntılarını bilmeye yönelişindeki değişmezlerle (duyumları algıda bütünleştirme, kavramı içeriklendirme, deneyimler dayanağında önceden kavrama gibi) yönelinen nesne alanlarının değişmezleri (nedensellik kategorisinin tüm gerçeklik alanlarını kapsamaması gibi), kısaca bilginin varlık temelini gösterir. Burada Hartmann'ın kategorial analizi nasıl yaptığını, yanlışları nasıl düzelttiğini (örneğin, zihnin doğaya yasa dikte edemeyeceğini, yasayı doğadan edineceğini) anlatmaya gerek yok; bunlar zaten açıkça yazıldı. Burada önemli soru, temel disiplin sorusunun günümüzde neden gözardı edildiğidir. Gerek felsefede gerek bilimlerde alt dalların hızla çoğalmasıyla varlık bütününün görülemeyecek kadar çeşitlilik içermesinin tahammül edilemezliği mi? Sanmıyorum, çünkü alanlar üzerine bilgilerin çoğalması, kategorilerin sayılamayacak kadar çoğalması demek değildir. Gerçi kategoriler ne on tanedir (Aristoteles) ne de oniki (Kant), ama her yeni bilgi yeni bir kategorinin keşfi değildir. Örneği, genetik kodlanma kalıtım kategorisi içindedir; kuantum, mekanik olmayan hareket biçimidir; toplumsallık bir regulation sistemidir, vbg. Asimetri simetri ile, kaos kosmos ile, kesinti süreklilik ile, devrim evrim ile birlikte var. Bu fenomenler bir real diyalektiğe işaret eder. Bunlar ontolojinin her çağda yeni bilgilerle işlenebilecek bir uğraş olması demektir.

□ Moore üzerine bu söylediklerim, 28 yıl önce yazdığım ve 6 yıl sonra da yayımladığım ("Felsefe Arkivi", sayı 25, 1984) "G.E. Moore'un 'Naturalistçe Yanıltmaca Yanıltmacası" başlıklı makalemin son kısmının bir eleştirisidir; bir özeleştiridir. Moore'un bu sözü için bakınız: P.E. Schlipp, ed., *The Philosophy of G.E. Moore*, Illinois, 1942, s.14.

Kurgular, doğal veya tarihsel senaryolar, modeller ontolojiyi ilgilendirmez. İşlenişin idealistçe mi, materyalistçe mi olduğu sorusu da gayriciddi olduğundan dışarı atılır. İnsani zaaftan doğan kavramlar, bu kavramlarla oluşturulan varsayımlar -örneği yaratıcı, planlayıcı üstün varlık ve buna koşut olan, mükemmelliğe doğru bir basamaklar düzeni- işlenemez metafiziklere yol açtığından ve bilginin önünü tıkadığından elenirler. Gene de, bu tür kavramların neden/nasıl oluştuğunu çözümlmek felsefeye düşer, ontolojik antropolojinin bir görevidir. İnanmanın ontolojik-antropolojik çözümlmesi henüz tamamlanmamış bir görevdir.

Son olarak, unutulmuş görünen metafizik sorunların yerini belirtmeye çalışayım. Bir sorunun metafiziksel olabilmesi için, o sorun hakkında asgari bilginin olması gerekir. Ölümsüz ruh metafiziksel bir sorun değildir, çünkü asgari bir bilgisi dahi yoktur. Cansız, yani fiziksel ve anorganik kimyasal süreçlerden canlı süreçlerin nasıl meydana geldiğinin sonuna kadar açıklanamazlığı metafiziksel bir sorundur, çünkü işlenebiliyor, çözüm aranabiliyor. Adalet kavramıyla gerçeklikteki ve geçerlikteki hukuk sistemlerinin bağdaşmazlığı, çözümsüz bir sorun artığı bıraktığından, metafizikseldir, ama bağdaşabilirliği insanlığın idesidir de. İşlenebilir olmasına rağmen, çözülemez olduğunu önceden bildiğimiz, paradoksal olduğunu bildiğimiz tek sorun var: mutlak başlangıç, mutlak son. Astro-fizik bunun çözümü için uğraşiyor. Ama bunun diğer sorun artıklarından farkı, her çözüm girişiminin düşüncüyü yeniden çözülemezlik ağına sokmasıdır, -büyük patlamanın öncesindeki sonsuz büyük patlamalar gibi. Mutlak başlangıç ve mutlak son, aklımızın kosmos ile örtüşmeyen kavramlarıdır. Bu insani çaba, ilk ve son sayfaları bizce hiç bilinmeyecek olan bir kitabın bu iki sayfasını yeniden yazma girişimidir; bizi hiç seyretnemeyeni seyretnememiz, bizi hiç umursamayanı umursamamızdır. Bilinemez olanı bilme isteği pek insanidir, ama insan varolanların nasıllığının ötesinde bir ölçüt değildir; bunu bulamaz, yalnızca kurgular. Bu nedenle, varlık bilgisi bakımından insan, varolanlar arasında bir varolandır. Gene de bir farkla: Sonuna kadar açıklayamayacak olsa da bütünlüğe bakabilmesi; üstelik, bütünlüğün ardına, sonsuzluğuna bakabilmesi.

.....
* * *

(The Basic Discipline of Philosophy: Ontology)

ABSTRACT

Philosophical studies today do not concern themselves with the problem of fundamental discipline, an attitude which seems to be influenced by arbitrary selections of standpoints due to the plurality of movements. Studies in part are important as studies in detail, but if they are left by themselves as dispersed topics, conceptual integrities can never be reached. Philosophy has been defined in a great variety of ways since its beginnings, but this fact does not reduce it to the level of mere opinion. What is important is to stand on a fundament which shows unity in variety. Only ontology is able to secure this fundament, because the basic question directed to the problem groups of disciplines is always concerned with the fundamentals of their being,-of knowledge, of belief, of values, of art etc. Definitions may seem to be far away from each other, and they may even forget ontology and may push on the foreground the theory of knowledge, the theory of language or the enterprise for conceptual analysis; but all of them can eventually be set aright on ontological grounds. For example, Wittgenstein's or Moore's understandings of philosophy seem at first sight to be disconnected from life, from action. In reality they are connected to the essence of philosophy. They are not vulgar, transient prospectuses for action. The present task of ontology is to prepare the future of humanity by furnishing ideas actual in their generality and general in their actuality.

Keywords: *ontology, being, knowledge, value.*